

Ahmavaaralainen tietoteoria ja kriittinen tiede

Saanan aloittaa esitykseni lyhyellä henkilöhistoriallisella exkursiolla teemasta "minä ja Yrjö Ahmavaara". Uskon tarinalla ainakin osittain olevan yleispätevyyttä.

Yliopisto-opintojeni kuten myös toimittajan urani alku sijoittuu vuoteen 1969. Hyvin pian havaittiin, että tuona vuonna oli ilmestynyt kirjakauppoihin kaksi teosta, jotka jokaisen aikaansa seuraavan miehen ja naisen oli luettava. Nämä olivat Yrjö Ahmavaaran kirjat "Informaatio" sekä "Yhteiskuntatieteen kyberneettinen metodologia". Niistä puhuttiin yhtä lailla Kesäkadun kahvilassa Yleisradiossa kuin Porthanian kuppilassa yliopistolla. Tyypillistä kirjojen herättämille reaktioille oli, että tunteet kävivät kuumina niin puolesta kuin vastaankin. Itselleni nuo kirjat merkitsivät silloin innoitusta niin työssä kuin opinnoissakin ja suuntasivat kiinnostusta ni tiedotusopin opintoihin ja myöhemmin tutkimukseen.

Tämän päivän näkökulmasta pystyn selittämään itselleni Ahmavaaran kirjojen herättämän innostuksen "ajan hengen" liikkeistä kiinnostuneissa nuorissa ihmisissä. Yleisradioihmisille Ahmavaaran kirjat osoittivat, että myös tiede voi

puhua toimittajan työlle tärkeistä asioista, ts. tiede voi palvella käytäntöä avaamalla sille uusia ulottuvuuksia. Yhteiskuntatieteilijöille Ahmavaara osoitti, että tiede voi puhua myös tästä päivästä, näkemyksellisesti ja kantaa otavasti. Kun tänä päivänä lukee Ahmavaaran kirjan "Yhteiskuntatieteen kyberneettinen metodologia", ei voi olla hämmästelemättä sen poleemista suhdetta omaan aikaansa. Kirja on kaikkea muuta kuin neutraalia tiedettä, se esittää teoreettisia näkökulmia useimpiin ajan virtauksiin, vapauden, vallankumouksen ja osallistuvan demokratian kysymyksiin.

Suomalaisen tiedotusopin uudelleen orientoitumisessa 1960-luvun ja 1970-luvun alussa Ahmavaaran tuotannolla on tärkeä sija. Ahmavaara oli vuosina 1967-69 Yleisradion PTS-elimen tutkijana ja sinä aikana hän tuotti em. vuonna 1969 ilmestyneet kirjansa.¹ Informaatio-kirja oli teoreettinen perustelu Yleisradiossa silloin hahmotellulle informatiiviselle ohjelmapolitiikalle, jonka keskeiseksi tavoitteeksi Ahmavaara määritteli kansalaisten älyllisen aktivoimisen. Kim Weckström tiivistää osuvasti Informaatio-kirjan merkityksen tiedotusopillisen ajattelun

uudelleen orientoitumisessa:

"Tämä käsitys tiedotustoiminnasta merkitsee haastetta sille tieteelle, joka tiedotusta yhteiskunnassa tutkii. Mikäli joukkotiedotus yhteiskunnassa yleensä on jotakin, joka kytkeytyy (tai jonka tulisi ensisijaisesti kytkeytyä) uuden tiedon muodostukseen [kursiv. T.H.] eikä kuten perinteisessä "kommunikaatio"-tutkimuksessa oli totuttu ajattelemaan, tiedon välittämiseen [kursiv. T.H.] tarvitaan välttämättä uutta käsitteistöä ja tieteellistä ajattelutapaa." (Weckström, 3.)

Weckström toteaaakin, että juuri tiedon muodostuksen näkökulma nosti käsitteet kuten maailmankuva, tietoisuus, ideologia, tiedontarve, hegemonia, indoktrinaatio jne. keskeisiksi käsitteiksi mediasosiologien lähettäjä-kanava-vastaanottaja -käsitteiden sijalle (sama). Weckströmin johtopäätöksiä laajentaen voidaan todeta, että Ahmavaaran näkökulma tiedon muodostukseen on auttanut tiedotusoppineita näkemään joukkotiedotusvälineet tiedotuksen välineinä. Tätä kautta tiedotusoppineet ovat joutuneet suhteuttamaan oman tieteenalansa kysymykset filosofian ja erityisesti tietoteorian (epistemologian) peruskysymyksiin. Tiedon ja todellisuuden suhdetta koskevat pohdiskelut, jotka Ahmavaaralla liittyvät maailmankuvan käsitteeseen, ovat näin jääneet pysyväksi osaksi uudelleen orientoitunutta suomalais-tiedotusoppia.

Tässä esityksessä lähdetäänkin olettamuksesta, että suomalaiselle tiedotusopille tärkeintä Ahmavaaran tuotannossa on ollut sen tietoteoreettinen näkökulma. Se on antanut pontta esim. joukkotiedotuksen perillemenon ja tiedontarpeen empiirisille tutkimuksille, uutiskriteerien analyysille ja objektiivisuustutkimuksille. Nordenstrengin perusoppikirjassa Ahmavaaran tietoteoreettiset käsitteet ja niihin pohjaavat kehitykset on otettu tiedotusopin pe-

ruskäsitteistön osaksi (erit. Nordenstreng, 81-96). Mutta ahmavaaralainen tietoteoria on joutunut viime vuosina myös tiedotusoppien kritiikin kohteeksi. Systemaattisimmin kriittistä näkökulmaa on kehittänyt Kauko Pietilä, joka väitöskirjassaan (1980) tekee Ahmavaarasta oman Feuerbachin-sa.

Koska Kauko Pietilän väitöskirja on nähdäkseni vakava yritys kirjoittaa ahmavaaralainen tietoteoria ulos suomalaisesta tiedotusopista, keskityn seuraavassa arvioimaan K. Pietilän kritiikin sisältöä ja merkitystä. Esitystäni johdettava kysymys on, onko Ahmavaaran tietoteoriasta K. Pietilän kritiikin jälkeen vielä löydettävissä sellaista rationaalista ydintä, joka voisi palvella tämän päivän tiedotusopillista tutkimusta. Ennen K. Pietilän Ahmavaara-kritiikin arviointia esitän kuitenkin tiivistetyn oman tulkintani siitä, mikä Ahmavaaran tietoteoriassa on olennaista. Tähän tulkintaan olen pyrkinyt tiivistämään Ahmavaaran tietoteoreettisen näkemyksen.

Ahmavaaralainen tietoteoria pähkinänkuoressa²

Ahmavaaran mukaan ihmisen tietoinen toiminta tapahtuu yhteiskunnallisessa käytännössä, jonka perusprosessina on subjektin ja objektin vuorovaikutus, dialektiikka. Yhteiskunnallisen käytännön kategoriat selittävät subjektiviteetin ontologian: Todellisuus heijastuu ihmisen tajunnassa tietona ja uskomuksina, jotka muodostavat perustan arvojen ja normien kehittymiselle. Arvot ja normit antavat perspektiivin ihmisen tavoitteiselle toiminnalle, jonka avulla ihmisen muokkaa todellisuutta sekä vai-

kuttaa aktiivisesti todellisuuden heijastumiseen tajunnassa.

Edellä kuvattu subjektiviteetin ontologia on pohjana Ahmavaaran tietoteorialle, minkä keskeinen kysymys on rationaalien ja irratiionaalisen tiedon muodostuksen suhteen problematisointi. Ahmavaaran käsitys tiedon rationaalisuudesta on johdettavissa hänen informatiivista joukkotiedotusta koskevista pohdiskeluistaan. Informaatiokirjan loppupuolella Ahmavaara kirjoittaa:

"Informatiivisen yleisradiotoiminnan tärkeimmäksi tavoitteeksi on edellä asetettu kansalaisten älyllinen aktivointi. Älyllinen aktivointi on edelleen määritelty sellaisen informaation tarjonnaksi, joka muuttaa kansalaisten keskuudessa vallitsevia keskimääräisiä uskomuksia entistä todellisuuspohjaisemmiksi." (Ahmavaara 1975, 135.)

Älyllinen aktivointi (aktivoituminen) rationaalina tiedon muodostuksena on siis jotakin, joka muuttaa kansalaisten keskuudessa vallitsevia keskimääräisiä uskomuksia entistä todellisuuspohjaisemmiksi.³ Tiedon rationaalisuuden kriteeri on sen suhde todellisuuteen, ts. tiedon ja todellisuuden mahdollisimman suuri vastaavuus. Vaikka Ahmavaara ei käytäkään objektiivisuuden käsitettä, hänen näkemyksensä rationaalisesta tiedosta vastaa tiedotusopilliseen keskusteluun myöhemmin ilmaantunutta objektiivisuuden määritelmää.⁴

Ahmavaaran tietoteorian varsinainen ydin on rationaalien tiedon muodostuksen ehtojen määrittely.⁵ Hän erottaa kaksi toisistaan poikkeavaa tiedostusprosessia, ulkoa ohjatun ehdollisen oppimisen ja omaehtoisen, spontaanin oppimisen. Näistä edellinen on irratiionaalisen tiedon muodostuksen prosessi, jälkimmäinen rationaalista tiedon muodostusta.

Ehdollisen oppimisen kautta ta-

pahtuva irratiionaali tiedon muodostus perustuu palkintojen ja raugaistusten avulla suoritettuun ehdollistamiseen; spontaanin oppimisen eli rationaalien tiedon muodostuksen perusta on ihmisen oma kokemus, tiedon koettelu käytännössä.⁶ Ehdolliseen oppimiseen perustuva tiedon muodostus onkin Ahmavaaran mukaan irratiionaalia juurisiksi, ettei se syntyprosessinsa takia alistu käytännön koetteluun. Tiedon traditio ei siksi pysty tähtä osin uusiutumaan, muuttumaan entistä todellisuuspohjaisemmaksi.

Maailmankuvan irratiionaalinen aines on voimakkaimmillaan maailmankuvan apriorisissa uskomuksissa varhaislapsuuden myötä syntyneessä maailmankuvan perustassa. Ne esittävät maailman (todellisuuden) asiantiloja joko ehdottoman tosina tai epätosina. Tunnetussa lauseessaan maailmankuvan todenmukaistumisesta Ahmavaara lausuu, että maailmankuvan yleistyksen (uskomukset) voivat aktorin älyllisesti aktivoituessa lähestyä todenmukaisuutta rajatta, elleivät ehdottomat uskomukset muodosta tälle estettä. Tässä lauseessa heijastuu Ahmavaaran ajattelulle tyypillinen induktiivinen tiedon kasvun konseptio: Ihmisen soveltaessaan kokemustaan maailmankuvaansa älyllisen aktivoitumisen prosessissa hänen kuvansa todellisuudesta tarkentuu, ts. hänen tietonsa todellisuudesta kasvaa.

On tärkeää nähdä, mitä tiedon kasvun konseptio Ahmavaaran ajattelulle merkitsee. Ahmavaaraa ei niinkään kiinnosta rationaalien ja irratiionaalien tiedon muodostuksen ero sinänsä vaan ennen kaikkea tiedon rationaalisuuden edellytykset. Hän siis ennen muuta pohtii sitä, miten tiedon kasvu historiassa (yhteiskunnassa) on turvattavissa ei-

miten ihmisten maailmankuva voi muuttua entistä todenmukaisemmaksi. Tästä lähtökohdasta voidaan olettaa Ahmavaaran päätyneen erotteleunsa toisaalta ehdollisesta oppimisesta, toisaalta spontaanin oppimisen muodoista.

Ahmavaara ei suoranaisesti väitä, että kaikki ehdollistamisen myötä syntynyt tieto olisi irrationaalista; näin syntynyt tieto ei vain alistu käytännön koettelulle eikä voi siksi muuttua entistä todenmukaisemmaksi. Kuitenkin Ahmavaaran korostus aktorin oman kokemuksen merkityksestä tiedon kasvun edellytyksenä antaa helposti aiheen johtopäätökseen, että tiedon rationaalisuuden kasvu voi perustua vain yksilöön itseensä. Jos näin ajatellaan, voiko tiedon kasvun liikevoima silloin olla mikäään muu kuin yksilön vapaa tahto, mitä näkemystä filosofinen voluntarismi korostaa.

Juuri yksilönäkökulman korostuminen Ahmavaaran esittämässä tiedon muodostuksen teoriassa pakottaakin kysymään, onko Ahmavaaran teorialla lainkaan tietoteoreettista pätevyyttä vai jääkö se pelkästään psykologiseksi teoriaksi tiedon muodostuksen lainalaisuuksista. Erityisesti spontaanin tiedon muodostuksen eli maailmankuvan todenmukaistumisen pohjana oleva aktorin "oma kokemus" on ongelmallinen käsite. Voiko aktorin omaan kokemukseen perustuva tieto olla aidosti "omaa" edes empiirisen havaintotiedon merkityksessä? Ihmisen luonnonhistorian sekä sosiaali- ja kulttuurihistorian näkökulmasta vastaus kysymykseen on kiistaton: ei voi olla.

Ahmavaaran tarkoittama aktorin oma kokemus voikin olla "omaa" vain kyberneettisesti tulkittuna: Omaa kokemusta eli evidenssiä maailmas-

ta on sellainen tieto, jonka aktori hankkii omasta tahdostaan, ilman ulkoista (ehdollistavaa) ohjausta. Mutta tällainenkin tieto on omaa vain "oman tahdon" mielessä, ei tietona sinänsä. Tieto sinänsä on aina luonteeltaan sosiaalista ja siinä heijastuu sekä ihmisen biologinen evoluutio että kulttuuri- ja yhteiskuntakehitys.

Kauko Pietilä ja Ahmavaaran tietoteoria

Kauko Pietilän tutkijan saralla Ahmavaara on ollut tärkeä innoittaja sen lähde yli kymmenen vuoden ajan. Perillemenotutkijana K. Pietilä seuraa uskollisesti Ahmavaaran ajatuksia ja kehittää niitä edelleen (ks. K. Pietilä 1973 ja 1977a sekä K. Pietilä ja Kytömäki). Tiedotusopin tutkimuskohteen analyysoijana hän alkaa kehittää kriittistä näkökulmaa Ahmavaaraan ja kritiikkisaa lisää pontta nk. uutta journalismissa koskevassa keskustelussa (ks. K. Pietilä 1977b ja 1981).

Teoreettisesti perustelluimmissa muodossaan Kauko Pietilän Ahmavaara-kritiikki tiivistyy hänen väitöskirjassaan "Formation of the newspaper: a theory" (1980). Tässä tutkimuksessa hän alistaa kritiikkinsä kohteeksi koko Ahmavaaran yhteiskuntatieteellisen tuotannon, sen talous- ja yhteiskuntateoriat sekä filosofiset ainekset. Yhdessä suhteessa K. Pietilä on edelleen yhtä ahmavaaralainen kuin Ahmavaara itse: Hän perustaa teoreettiset kehittelynsä johdonmukaisesti Ahmavaaralta omaksumaansa metodologian logiikan formaaliksi.

Ahmavaaran tietoteorian kritiikki K. Pietilällä lähtee liikkeelle tiedon sosiaalisuuden ongelmasta.⁷ Hänen mukaansa Ahma-

vaara näkee yhteiskunnan vaikutuksen yksilön tiedon muodostukseen välttämättömänä pahana, ulkoisena, säätelevänä tekijänä. Yhteiskunta ihmisten välisenä vuorovaikutuksena ei voi - kuten K. Pietilä Ahmavaaraa tulkitsee - olla konstitutiivinen tekijä tiedon kasvussa, vaan aina potentiaalisesti vihamielinen, säätelevä tekijä. Yhteiskunnallinen kehitys muuttaa vain tiedon muodostuksen ulkoisia ehtoja eikä vaikuta tiedon sisältöön. Tällä tavoin Ahmavaara K. Pietilän mukaan erottaa kohtalokkaasti toisistaan sosiaaliset muodot ja ajattelun muodot.

Sosiaalisen elementin puuttuminen Ahmavaaran tietoteoriasta johtaa K. Pietilän mukaan avoimeen voluntarismiin, tiedon kehityksen selittämiseen yksilöiden tahdon kautta.⁸ Tässä yhteydessä K. Pietilä kommentoi Ahmavaaran lausetta maailmankuvan koettelusta käytännössä (Ahmavaara 1976, 100-101). K. Pietilän mukaan käytäntö (praxis) Ahmavaaran esittämässä muodossa ei ole yhteistyön sosiaalista käytäntöä vaan yksilöllistä, keino/tavoite -rationaliteetin ohjaamaa käytäntöä. Hän toteaaakin, että Ahmavaara ei näe subjektiviteetin muodostumisen yhteiskunnallista taustaa ja siksi Ahmavaara selittää yhteiskunnan muodostumisen pikemminkin ihmisen tahdosta johtuvaksi kuin esim. historiallisen välttämättömyyden ohjaamaksi.

Em. arviointien pohjalta K. Pietilä nimittää Ahmavaaran tietoteoriaa formaalis-fysikalistiseksi ja samalla soveltumattomaksi yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen lähtökohdaksi (K. Pietilä 1980, 121). Hän valitsee omaksi lähtökohdakseen nk. geneettisen epistemologian, jonka perusolettamuksista hän toteaa että maailma on olemassa ih-

miselle symbolis-lingvististen käsitteiden muodossa, objektimerkityksinä (object meanings), jotka pohjautuvat ihmisen aikaisempaan käytännölliseen toimintaan.⁹ Tästä näkökulmasta hän määrittelee Ahmavaaran tietoteorian empiristiseksi ja katsoo, ettei se pysty selittämään todellisuuden ja tietoisuuden välistä kytkentää (sama, 147). Myöhemmässä yhteydessä K. Pietilä jatkaa tätä kritiikkiä toteamalla, että Ahmavaaraa kiinnostaa vain tiedostuksen lopputulos, ei sen sijaan merkityksen (meaning) muodostuminen, mihin todellisuuden ja tajunnan välityssuhde (mediation) perustuu (sama, 316).

Lopullisena johtopäätöksensä geneettisen epistemologian näkökulmasta suorittamastaan kritiikistä K. Pietilä päätyy toteamaan, että Ahmavaaran tiedon muodostuksen teoria, induktiivinen apparaatti, kuten K. Pietilä sitä nimittää, si- too tietoa muodostavan subjektin arkitietoisuuden tasolle.¹⁰ Tällainen arkijärjen mukainen tiedon muodostus on muodoltaan ongelman ratkaisun induktiivinen mekanismi. Juuri tätä tarkoittaa K. Pietilän mukaan esim. Ahmavaaran käsitys maailmankuvan orientoivasta merkityksestä. Ongelman ratkaisun mekanismiin perustuva tietoisuus ei voi saavuttaa tietoisuuden evoluution korkeimpia muotoja, joita Klaus Holzkamp kuvaa käsitteellään "begreifende Erkenntnis" (käsittävä, oivaltava tietoisuus).¹¹ K. Pietilän mukaan ongelman ratkaisun mekanismi voidaan ylittää vain kriittisen yhteiskunnallisen käytännön avulla asettamalla näin havaintojen itsestäänselvyys kyseenalaiseksi.

Tieteenteorian kannalta K. Pietilän kritiikissä on mielenkiintoista huomio, että Ahmavaaran kä-

sitys tiedon kasvusta edustaa nk. normaalitieteen mukaista käytäntöä (K. Pietilä 1980, 310-315). Sen puitteisiin Ahmavaaran induktiivinen apparaatti sopii, mutta se ei sen sijaan pysty selittämään tiedon kasvun paradigmaattisia muutoksia. Kuhnin ja Verroseen viitaten K. Pietilä toteaa, että tiedon kasvun paradigmaattiset muutokset vaativat selitykseen ei-induktiivisen tiedon muodostuksen teorian (sama, 313).

K. Pietilän kritiikin arviointia

K. Pietilän Ahmavaara-kritiikki voidaan tiivistää seuraaviin kahteen näkökulmaan:

- 1) Ahmavaara ei näe tiedon sosiaalista luonnetta eikä yhteiskunnasta sosiaalisena vuorovaikutuksena voi siksi tulla hänen teoriassaan tiedon muodostuksen konstitutiivista elementtiä.
- 2) Ahmavaara ei oivalla tiedostuksen apparaatin evoluutiota, sen määrätymistä ihmisen biologisesta ja sosiaali- ja kulttuurihistoriallisesta kehityksestä. Siksi Ahmavaaran teoria johtaa nk. objektivistiseen illuusion, todellisuuden heijastuksen tarkasteluun tiedostavasta subjektista riippumattomana.

Ensimmäiseen näkökulmaan liittyy K. Pietilän huomautus Ahmavaaran voluntarismista. Mutta yhtä tärkeää on tässä yhteydessä ymmärtää oikein K. Pietilän johtopäätös, että yhteiskunnasta ei voi tulla Ahmavaaran teoriassa tiedon muodostuksen konstitutiivista elementtiä. K. Pietilä pohjaa tämän näkemyksensä ennen kaikkea Ahmavaaran erotteluun ehdollisesta ja spontaanista oppimisesta, missä yhteiskunnan sosiaalistavasta vaikutuksesta tulee tiedon kasvua rajoittava tekijä.

K. Pietilä ei viittaa toiseen, mielestäni olennaiseen, hänen johtopäätösten laventavaan näkökohtaan. Yhteiskunnan ja tiedostusprosessin suhdetta Ahmavaaralla arvioitaessa on syytä tarkastella,

mitä subjektin ja objektin dialektiikka Ahmavaaran teoriassa tarkoittaa (Ahmavaara 1976, 17-19). Yhteiskunnallisessa käytännössä Ahmavaaralaisessa muodossa todellisuus ja yhteiskunta sen osana ovat toisaalta ihmisen tietoisien toiminnan kohde, toisaalta tajunnan kategorioiden heijastuksen perusta. Esim. yhteiskunta sosiaalisena vuorovaikutuksena on näin ollen toisaalta ihmisen toiminnan kohde, toisaalta tajunnallisen heijastuksen perusta. Koska näin on, K. Pietilä ei osu kritiikissään täysin oikeaan todetessaan, että Ahmavaara erottaa sosiaaliset muodot ja ajattelun muodot toisistaan "lopullisesti" (K. Pietilä 1980, 121).

Tarkasteltuna koko ahmavaaralaisen dialektisen materialismin näkökulmasta sosiaalisten muotojen ja ajattelun muotojen erottaminen Ahmavaaran teoriassa voidaan paikallistaa paremmin. On tärkeää huomata, että Ahmavaaran induktiivinen apparaatti on yleinen tiedostuksen metodi, joka tuottaa erilaisia tiedostuksen sisältöjä riippuen kulloisestakin todellisuuden tilasta. Tämä ajatus on ilmaistuna esim. informatiivisen ohjelmapolitiikan ideassa, joka Yleisradion OTS:ssä on puettu muotoon: "Yleisradiotoiminnan päätavoitteena on pidettävä oikeisiin tietoihin ja tosiasioihin perustuvan maailmankuvan tarjoamista, kuvan joka muuttuu sitä mukaa kuin maailma muuttuu ja tietomme siitä lisääntyvät, muuttuvat tai täydellistyvät." (OTS, 2.)

Kun yhteiskunta muuttuu, induktiivinen tiedostuksen apparaatti tuottaa siitä muuttuneita tietoja eli yhteiskunnan kehitys vaikuttaa näin tiedostuksen sisältöön. Yhteiskunnallinen kehitys ei sen si-

jaan vaikuta itse tiedostuksen apparaattiin, tiedostuksen yleiseen muotoon, vaan se jatkaa toimintaansa samojen lakien mukaan. Sosiaalisten muotojen ja ajattelun muotojen erottaminen Ahmavaaran teoriassa onkin ymmärrettävä siten, että yhteiskunnan kehitys vaikuttaa vain ajattelun sisältöihin, ei sen sijaan tiedostuksen muotoon. K. Pietilän johtopäätös, että yhteiskunnasta sosiaalisena vuorovaikutuksena ei muodostu Ahmavaaralla tiedon muodostuksen konstitutiivista elementtiä, on mielestäni tulkittava juuri näin tarkennettuna. Ahmavaara ei erota lopullisesti toisistaan sosiaalisia muotoja ja ajattelun muotoja, vaan hän rikkoo ajattelun sisällön ja muodon *ykseyden* näkemällä vain tiedostuksen sisältöjen yhteyden yhteiskunnalliseen kehitykseen.

Sisällön ja muodon ykseyden korostaminen johtaakin K. Pietilän toiseen kritiikinäkökulmaan, tiedostuksen apparaatin evoluutioon. Kun Ahmavaaran tietoteoriassa ei problematisoida tiedostuksen apparaatin kehitystä, apparaatista itsestään tulee historian transsendentaalinen voima. Tästä näkökulmasta K. Pietilä viittaa Ahmavaaran materialismissa piilevään idealismiin (K. Pietilä 1980, 44). Koska tällainen yleinen tiedostuksen apparaatti ei aseta itseään kyseenalaiseksi, se ei voi muodostaa perustaa aidosti kriittiselle käytännölle ja tiedon muodostukselle. Siitä tulee utilitaarisen, keino/tavoite -rationaliteetin ohjaaman käytännön tiedostusmekanismi, jonka rajat ovat siinä itsessään, muuttumattomina ja ylihistoriallisina. Näin on ymmärrettävissä K. Pietilän näkemys siitä, että Ahmavaaran induktiivinen tiedostuksen apparaatti on normaali-

tieteen metodi eikä pysty selittämään tiedon kehityksen paradigmaattisia muutoksia.

Varsitietä eteenpäin?¹²

Takalan (1977, 1) erottelu tietoisuuden tutkimuksen lähestymistavoista marxilaisessa yhteiskuntatieteessä sopii kuvaamaan edellä hahmoteltua Ahmavaaran ja K. Pietilän vastakkainasettelua. Ahmavaara kuuluu selvästi siihen historiallisesta materialismista ponnistavaan tutkijajoukkoon, jotka - kuten Takala ilmaisee - tutkivat tietoisuutta "yhteiskunnassa yleensä". K. Pietilän lähestymistapa sen sijaan seuraa poliittisen taloustieteen traditiota kapitalismispesifisenä tietoisuuden tutkimisena. Tosin K. Pietilän lähestymistavassa on nähtävissä lisäyksenä vahva nk. kriittisen psykologian vaikutus, jonka keskeisenä auktoriteettina hänellä on Klaus Holzkamp.

K. Pietilän Ahmavaara-kritiikin arvioinnin jälkeen palaan lopuksi kysymykseen, onko Ahmavaaran tietoteoriassa sellaista rationaalia ydintä, joka voisi palvella tämän päivän tiedotusopillista tutkimusta. Kysymykseen vastaamiseksi teen edelleen kaksi jatkokysymystä:

- 1) Voiko historialliseen (dialektiseen) materialismiin pohjautuva tietoisuuden yleisien lainalaisuuksien tutkiminen tuottaa relevanttia tiedon muodostuksen teoriaa?
- 2) Voiko tällainen tiede olla aidosti kriittistä/avata näkökulmaa aidosti kriittiselle yhteiskunnalliselle käytännölle?

Kysymyksiin vastaamiseksi on määriteltävä, mitä tarkoitetaan relevantilla tiedon muodostuksen teorialla. Ahmavaaran tietoteoreettisissa pohdiskeluissa keskeisellä sijalla on ollut tiedon rationalisuuden ongelma. En näe syytä,

miksi tämä kysymys ei edelleen olisi tiedotusopin kannalta keskeinen. Mutta samalla on muistettava, että Ahmavaara itse päätyi selittämään tiedon rationaalisuuden kasvua yhteiskunnan ulkopuolella tehden yhteiskunnasta eräänlaisen tiedonmuodostuksen taustamuuttujan. Juuri tällaisina taustamuuttujina yhteiskunnallisia tekijöitä on tiedon muodostuksen empiirisissä tutkimuksissa sovellettu (esim. EJOMA-tutkimukset).¹³ Edelleen on muistettava, että koska Ahmavaara ei näe tiedostuksen muodon yhteiskunnallista taustaa, hänen tietoteoriallaan voidaan tarkastella vain tiedon sisältöjä, ei tietoisuutta kokonaisuutena.

Voitaisiinko Ahmavaaran tietoteoriaa "yhteiskunnallistaa"? Erään mahdollisuuden tähän suuntaan tarjoaa Kauko Pietilä lisensointityössään "Näkikö silmä - kuuliko korva" (1973). Hän lähtee kehittelyssään liikkeelle Ahmavaaran käsitteestä "hegemonistinen maailmankuva" (ks. Ahmavaara 1970a, 157) ja toteaa, että yhteiskunnassa maailmankuvaan vaikuttavat yhdenmukaistavasti kaksi prosessia: hegemonia ja legitimointi (K. Pietilä 1973, 28-29). Yhteiskunnan vallitseva maailmankuva onkin K. Pietilän mukaan toisaalta tiedonvälityksellisen hegemonian ja toisaalta legitimointimenettelyn tulos (sama, 30). Nämä käsitteet merkitsevät ratkaisevaa näkökulman eroa verrattuna Ahmavaaran psykologisoiviin käsitteisiin ehdollisesta ja spontaanista oppimisesta. K. Pietilä tarkastelee tiedon muodostusta yhteiskunnallisena ilmiönä, jollaisena sitä tiedotusopin näkökulmasta nimenomaan on tutkittava.

Itse asiassa "varhaisella" Ahmavaaralla on selvästi pyrkimystä

kulkea tähän suuntaan. Sitähän juuri ilmentää esim. hänen käsitteensä "hegemonistinen maailmankuva". Myös ideologian käsite on Ahmavaaran 1960- ja 1970-lukujen vaihteen tuotannossa keskeisellä sijalla. Niinpä hän toteaa kirjassaan "Yhteiskuntatieteen cyberneettinen metodologia", että jokapäiväiset yhteiskunnalliset kokemukset eli ideologiset kokemukset muodostavat myös kaiken yhteiskuntatieteellisen kokemustiedon perustan (1970b, 117). Vuonna 1976, jolloin hänen Yhteiskuntakybernetiikka -teoksensa ilmestyy, ideologian käsite on hänellä kutistunut "ideologisiksi aineksiksi", joilla hän kuvaa erilaisia yhteiskuntaan suhteutuvia arvojen ja normien järjestelmiä (1976, 108). Kuitenkin juuri käsitteiden hegemonia, legitimointi, ideologia jne. kautta Ahmavaaran teorian yhteiskunnallistamisen pitäisi lähteä, kuten sanottu, Ahmavaara itse ei ole tätä tietä seurannut.

Ahmavaaran teoriaa yhteiskunnallistamalla näyttäisi siis olevan mahdollista kehittää relevanttia tiedon muodostuksen teoriaa. Tällaisen teorian relevanssi olisi kuitenkin selvästi rajallista. Tämä rajallisuus on seurausta siitä Ahmavaaran tietoteorian puutteesta, joka ilmenee itse tiedostuksen apparaatin epäproblemaattisuudessa, ts. tiedostuksen apparaatti ei aseta itseään kyseenalaiseksi, se ei kysy omaa taustaansa, suhdettaan todellisuuteen ja tiedon sisältöön.¹⁴ Tieteenteoreettisesti tällainen teoria "jähmettää" itseensä vallitsevan paradigman rajat. Se ikuistaa tiedostuksen yleiseksi laiksi jotakin, mikä onkin vain tietyn historiallisen tilanteen tuotetta. Lisäyksenä Ahmavaaran teorian relevanssiin on

siksi todettava, että sen relevanssi toteutuu vain vallitsevan paradigman rajoissa. Yhteiskunnallistettunakin se voi selittää tiedon rationaalisuutta vain vallitsevan paradigman puitteissa.

Edeillä kuvattu Ahmavaaran teorian relevanssin rajoittuminen vallitsevaan paradigmaan antaa lähtökohdan myös sen kriittisyyden arvioinnille. Koska se ei aseta kyseenalaiseksi itse tiedostuksen apparaattia, ts. paradigmaa, se voi olla kriittistä vain paradigman puitteissa. Tässä mielessä se voi tarjota lähtökohtia vain nk. soveltavalle tutkimukselle, jollaiseksi Ahmavaara omassa tiedeiden määrittelyssään mm. tiedotusopin nimeää (1976, 199-200).

Ahmavaaran Informaatio-kirja on malliesimerkki paradigman puitteisesta liikkuvasta kriittisestä tiedotusopillisesta tutkimuksesta. Siinä etsitään viestintäpoliittisia keinoja joukkotiedotusjärjestelmän keskeisen arvopäämäärän toteuttamiseksi tarjoamalla ratkaisuksi informatiivista joukkotiedotusta. Keskeisenä (paradigmaattisena) arvopäämääränä Ahmavaaran kirjassa esiintyy tiedonvälityksen vapaus, joka teoreettisesti muodostuu pohdiskeluksi tiedon rationaalisuuden edellytyksistä. Samaa traditiota kehittää myöhemmin Hemänuksen ja Tervosen (1980) kirja objektiivisesta joukkotiedotuksesta.

Edellä esitetty näkemys Ahmavaaran tietoteorian relevanssin rajallisuudesta ei mitätöi Ahmavaaran kehittelyjä. Niiden pohjalta on mahdollisuus kehittää kriittistä tutkimusta, paradigman puitteissa. Ottaen huomioon vallitsevan viestintäpoliittisen tilanteen kuten esim. uuden viestintäteknologian haasteet tiedonvälitykselle, tällainen tutkimus on välttämätön-

tä ja tärkeää. On korostettava, ettei tällaisenaan tutkimuksen tarvitse olla poliittisesti neutraalia vaan se voi antaa pohjaa yhteiskunnallisille muutoksille. Tieteenteoreettisesti näiden tutkimusten merkitys voi olla esim. se, mikä näkyy K. Pietilän suhteessa Ahmavaaran tuotantoon: Ne antavat entistä perustellumman pohjan vallitsevan paradigman kritiikille.

Viitteet

Puheenvuoro Tiedotusopillisen yhdistyksen syysseminaarissa "Suomalainen tiedotustutkimus eilen, tänään, huomenna" Tampereella 25.11.1982.

¹Ennen Yleisradiota Ahmavaara toimi mm. teoreettisen fysiikan tutkijana eri tutkimuslaitoksissa sekä teoreettisen fysiikan professorina Turun yliopistossa 1963-67. Vuosina 1966-67 hän luennoi vieraillevana professorina psykologiaa Ohion yliopistossa USA:ssa. PTS-kiinnityksensä kanssa osittain samaan aikaan hän oli vuosina 1968-69 Helsingin yliopiston yhteiskuntatieteiden metodologian vt. professorina. Vuodesta 1971 alkaen hän on ollut Tampereen yliopistossa matematiikan ja yhteiskuntatieteiden metodologian professorina. Hän on ollut myös Suomen Akatemian tutkija-professorina.

²Ahmavaaran tietoteorian esittely tässä perustuu - ellei toisin mainita - hänen Yhteiskuntakybernetiikka-kirjansa osaan II: Tajunnan cyberneettinen erittely (1976, 67-158). Ontologiset peruskategoriat ovat toiminnan cyberneettistä erittelyä koskevasta kirjan osasta (sama, 11-36).

³Käytännöllisen aktiivisuuden käsitteestä ja rationaalien ja irrationaalien tiedon muodostuksen suhteesta ks. myös Ahmavaara 1977 a ja b.

⁴Tervosen huomauttaa, että sanoman ja todellisuuden vastaavuudella ei tarkoiteta niiden identtisyttä. Hänen mukaansa objektiivisuuden käsitteen teoreettisen tulkinna lähtökohdaksi onkin otettava subjektin ja objektin vuorovaikutussuhde. (Hemänus ja Tervonen, 19-20.)

⁵Tämä esitys tiivistyy Ahmavaaralla lauseiksi maailmankuvan todenmukaistumisesta (1976, 75-106).

⁶Näiden prosessien psykologista mekanismia sekä cyberneettistä tulkintaa Ahmavaara esittelee teoksessaan Yhteiskuntatieteen cyberneettinen metodologia (1970b, 124-139).

⁷K. Pietilä esittää tämän osan Ahmavaara-kritiik-

kistään väitöskirjansa (1980) sivuilla 116-125. Itse olen sivunnut samaa ongelmaa kirjoitukseni Tiedotustutkimus-lehdessä (1980).

⁸Ahmavaaran voluntarismia K. Pietilä tarkastelee myös Sosiologia-lehden artikkelissaan (1977c).

⁹Geneettisen epistemologian suuntaviivoja K. Pietilä esittelee väitöskirjansa (1980) sivuilla 125-145.

¹⁰Tämä osi K. Pietilän kritiikistä löytyy väitöskirjan (1980) sivuilta 310-324.

¹¹Orientoiva tiedon muodostus liittyy Holzkampin utilitaarisen käytännön käsitteeseen, kun taas tätä kehittyneempi "oivaltava tietoisuus" (begreifende Erkenntnis) voi perustua vain utilitaarisen käytännön yltävään kriittiseen käytäntöön (kritische Praxis). (Holzkamp, 360-419.)

¹²Ilmauksen "varsitie" olen lainannut Veikko Pietilän alustuksesta tähän samaan seminaariin.

¹³Näistä tutkimuksista ks. esim. Fabritius ym. sekä saman tradition jatkeena Idman.

¹⁴Väitöskirjansa ohella K. Pietilä kehittää tätä ongelmaa analysoimalla Ahmavaaran estetiikkaa, josta hän toteaa: "Ahmavaaran estetiikka seuraava objektiivisen joukkotiedotuksen teoreettisesta ideasta sen vuoksi, että objektiivinen joukkotiedotus ei juuri objektiivisminsa vuoksi näe journalistisen muodon, siis tietyn erikoisen kielen muodon antamisella mitään erityisiä tietoja ja käsittämistä koskevia funktioita. Kielellä muotona ei nähdä tietofunktioita, vaan vain sillä, mitä tuon kielen välityksellä sanotaan objektiivisesta todellisuudesta." (K. Pietilä 1981, 73.) Alkuperäistekstin lainausmerkit ja kursivoinnit on poistettu.

Kirjallisuus

AHMVAARA, Yrjö. *Informaatio. Tutkimus tiedotuksen logiikasta*. 1. ja 2. p. Tapiola, Weilin+Göös, 1969a, 1970a.

AHMVAARA, Yrjö. *Yhteiskuntatieteen kyberneettinen metodologia*. 1. ja 2. p. Helsinki, Tammi, 1969b, 1970b.

AHMVAARA, Yrjö. *Informaatio. Informatiivisen joukkotiedotuksen loogiset perusteet*. 3. uud. p. Tapiola, Weilin+Göös, 1975.

AHMVAARA, Yrjö. *Yhteiskuntakybnetiikka*. Tapiola, Weilin+Göös, 1976.

AHMVAARA, Yrjö. A General Theory of Acts, with Application to the Distinction between Rational and Irrational 'Social Cognition'. *Zeitschrift für allgemeine Wissenschaftstheorie*, VIII (2), 1977a, 195-220.

AHMVAARA, Yrjö. What is intellectual activation, as distinguished from cognitive manipulation? Teoksessa Berg, M. & Hemäus, P. & Ekecrantz, J. & Mortensen, F. & Sepstrup, P.

(eds.): *Current theories in Scandinavian mass communication research*. Grenaa, GMT, 1977b, 181-197.

FABRITIUS, H. & HEINONEN, P. & IJAS, M. & IKONEN, I. & JOENTAUSTA, J. & MELOLINNA, E. & POHJOLA, I. & PULKKINEN, H. Elinolosuhteet, joukkotiedotus ja maailmankuva. EJOMA-problematiikkaan perustuva selvitys eräistä teollisuuden ja palvelualojen työntekijäryhmistä. Tiedotusopin laudaturtutkielma, Tampereen yliopisto, 1974.

HEMANUS, Pertti & TERVONEN, Ilkka. *Objektiivinen joukkotiedotus*. Keuruu, Otava, 1980.

HOLZKAMP, Klaus. *Sinnliche Erkenntnis. Historischer Ursprung und gesellschaftliche Funktion der Wahrnehmung*. 4. Aufl. Königstein, Athenäum, 1978.

HUJANEN, Taisto. Siirtolaisuus tiedotusproses- sina. *Tiedotustutkimus*, 3(4), 1980, s. 45-50.

IDMAN, Irja. Oleminen, tietäminen ja joukkotiedotus. Tiedotusopin lisensiaattitutkielma, Tampereen yliopisto, 1981.

NORDENSTRENG, Kaarle. *Tiedotusoppi. Johdatus yhteiskunnallisten viestintäprosessien tutkimukseen*. 2. p. Keuruu, Otava, 1978.

PIETILÄ, Kauko. Näkikö silmä - kuuliko korva. Tutkimus "Kolhoosi Itä-Siperiassa"-nimisen tv-dokumenttiohjelman ymmärtämisestä, perillemenosta ja vaikutuksista suomalaisten maanviljelijöiden käsityksiin kolhoosimaataloudesta. *Tampereen yliopiston tutkimuslaitos, sarja A*, nro 44, 1973.

PIETILÄ, Kauko. A methodological example in the study of social consciousness. Teoksessa Berg, M. ym. (eds.): *Current theories in Scandinavian mass communication research*. Grenaa, GMT, 1977a, s. 199-228.

PIETILÄ, Kauko. Mass Communication Research - Object and Methodology. A Theoretical Perspective. Julkaisussa Hemäus, P. ja Hujanen, T. (toim.): *Masskommunikationsforskningens vetenskapliga status. Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitoksen julkaisusarja*, nro 40, 1977b, s. 70-89.

PIETILÄ, Kauko. Historiallinen välttämättömyys "Yhteiskuntakybnetiikassa". *Sosiologia*, 14 (2), 1977c, 87-93.

PIETILÄ, Kauko. Formation of the newspaper: a theory. *Acta Universitatis Tampereensis*, A (119), 1980.

PIETILÄ, Kauko. Journalismin kritiikin mahdollisuuksista. *Tampereen yliopisto, tiedotusopin laitos, sarja C*, nro 1, 1981.

PIETILÄ, Kauko & KYTÖMAKI, Juha. Sanoman perillemeno. Teoksessa Littunen, Y. ja Sinkko, R. (toim.): *Yhteiskunnallinen tieto ja tiedotustutkimus*. Tapiola, Weilin+Göös, 1975, s. 141-171.

TAKALA, Tuomas. Yhteiskunnallinen psykologia, ideologia ja luokkatietoisuus. *Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen tutkimuksia*, nro 24, 1977.

WECKSTROM, Kim. Pääläelleen käännetty tietoisuus. Ideologiakäsitteen historian pääpiirteet. Tiedotusopin lisensiaattitutkielma, Tampereen yliopisto, 1981.

Yleisradion ohjelmatoiminnan säännöstö (OTS). Helsinki, 1972.

Sirkka Minkkinen

Tutkimuksesta käytäntöön, käytännöstä tutkimukseen

Aion käsitellä saamaani kovin juhlaista aihetta "tiedotustutkimuksen välittyminen käytäntöön ja käytännön tutkimukselle asettamat haasteet" hyvin henkilökohtaisesta ja arkipäiväisestä näkökulmasta. Muunlaiseen käsittelyyn en tällä hetkellä pystykään, sillä oma aktiivinen tiedotustutkimuksen seuraamiseni katkesi jossain määrin 70-luvun loppupuolella. Käytännön työ - niin journalistinen kuin hallinnollinen - on temmannut minut keskelle juuri niitä arkipäivän ongelmia, joiden teoreettista taustaa täällä pohditaan.

Kun minua pyydettiin tähän seminaariin, kiinnostuin. Olen nimitäin kokenut hyvin vakavana puutteena sen, että keskustelutraditio tiedotustutkimuksen ja käytännön kentän välillä on viime vuosina mielestäni ohentunut. Toisaalta hyväksyessäni kutsun koin itseni epävarmaksi; aina kun tulee uuteen maailmaan, jossa on uudenlaiset teoriat, säännöt ja käytännöt, tuntee tietynlaisia turvattomuutta paljastaessaan tyhmytensä, koska ei olekaan välttämättä enää kotonaan näiden teorioiden keskellä. Silloin kun itse jouduin luopumaan tiedotustutkimuksen aktiivisesta seuraamisesta, puhuttiin tässä maassa kolmesta pääsuuntauksesta,

puhuttiin ahmavaaralaisuudesta, nordenstrengiläisyydestä ja wiio- laisuudesta. Nyt, tämän seminaarin kuluessa, olen huomannut, että suuntauksia on tullut lisää. Itse asiassa tuntuu kuin jokaisella olisi oma teoriansa, joita täällä sitten niputetaan eri tavoin, niputellijasta riippuen.

Itse en halua puuttua näihin teorioihin vaan pitäydyn arkipäivän konkreettiseen näkökulmaan. En väitä, että näkökulmani olisi yleispätevä, pikemminkin se on henkilökohtainen ja rajoittuu kokemuksiini Yleisradion piirissä, erityisesti television puolella.

Yleisradiotoiminnassa käydään paraikaa vilkasta keskustelua erityisesti viestintäpolitiikasta. Teknologian kehitys, ylivalta ja sen asettamat haasteet ovat aiheita, joihin törmää harva se päivä. Monet käytännön kysymykset ovat valmistelemassa tietä uusille viestintäpoliittisille ratkaisuille, joilla nähdäkseni on kauaskantoisia seurauksia. Viestintäkenttä on uudelleenmuotoutumassa, ja jälkepäin korjausmahdollisuudet ovat varsin vähäiset. Juuri tämän vuoksi olisi erittäin tärkeää rakentaa sellaista keskustelusiltaa, jossa tutkijat, jotka ovat paneutuneet syvällisemmin tiedotusopin ja tie-